

HANENGEVECHTEN IN BELGIE (19de-20ste EEUW): VOLKSCULTUUR OF GEORGANISEERDE DIERENMISHANDELING? *

Karel Velle

1. Inleiding

De laatste maanden zijn bepaalde volksgebruiken waarbij dieren betrokken zijn niet meer uit het nieuws geweest. In oktober 2000 deed de kwestie van het zgn. **blokstaarten bij paarden** nogal wat stof opwaaien. Landbouwers en trekpaardenfokkers, hierin bijgetreden door enkele professoren, waren van oordeel dat het blokstaarten van landbouwpieren behouden moest blijven om esthetische en hygiënische redenen en om redenen die met het instandhouden van de traditie te maken hebben. De Vlaamse minister, bevoegd voor dierenwelzijn (Mevr. Magda Aelvoet), was het hiermee niet eens. Zij vond dat het blokstaarten bij trek- en koetspaarden een ingreep was die niet van wezenlijk belang was voor het welzijn van het dier, dat de ingreep verre van pijnloos is en dat er bijgevolg geen voldoende redenen zijn om uitzonderingen toe te staan op de Wet op de Dierenbescherming van 1986 en haar uitvoeringsbesluiten. In een opinie-artikel van 27 oktober verwees de minister ook naar het buitenland waar het opbinden van de staart en het gebruik van een aangepaste riem volstaan om het blokstaarten te vermijden. Ruim 12.000 mensen ondertekenden naar verluidt een petitie voor het blokstaarten. (1)

Een ander voorbeeld is de kwestie van het **visjesdrinken in Geraardsbergen**. Naar goede gewoonte worden er in het voorjaar, bij de overgang van winter naar lente, als hoogtepunt van het zgn. Krakelingenfeest, door de notabelen van de streek levende visjes - blankvoorns - in rode wijn opgedrongen. Het parket van Oudenaarde vond dat het hier ging om het nutteloos doden van dieren en dag-

vaarde het Geraardsbergse college van burgemeester en schepenen. De strafrechter sprak op 1 december 2000 de notabelen vrij omdat deze 'in verwarring konden zijn over het strafbaar karakter van hun traditie'. De rechter was echter van oordeel dat het ritueel drinken van levende dieren nutteloos is én in strijd met de letter en de geest van de Dierenbeschermingswet. Bovendien vond de rechter dat de 'diepere' cultuurhistorische betekenis van het visdrinken geen excuus is om dit gebruik verder te blijven handhaven. Het Openbaar Ministerie ging tegen het vonnis in beroep. De zaak komt eerstdaags voor voor het Hof van Beroep. (2)

De afgelopen jaren kwamen ook andere volksgebruiken en -feesten onder vuur te liggen. Sommigen ervan zijn ondertussen verdwenen zoals het **afrukken van ganzennekken** ten noorden van Antwerpen, het **smijten met katten in Ieper** en het **schieten naar ratten** in Zaffelare.

Ook de volkssport 'hanengevechten', die zowat in alle streken beoefend werd (en nog steeds wordt) (3) (van de provincie Luik, over het Hageland en Limburgs Haspengouw tot West-Vlaanderen) past in deze opsomming. Het is een volksgebruik dat in verschillende culturen voorkomt (Andalusië, Bali, Indonesië, Filippijnen, Martinique, Puerto Rico, Tahiti, Venezuela enz.). (4) In West-Europa gaan hanengevechten terug tot de Klassieke Oudheid en worden ze sinds de 17de eeuw in diverse kunstuitingen 'vereeuwigd'. (5) Hanengevechten zijn in ons land echter sinds 1867 formeel verboden. Over de omstandigheden waarin clandestiene hanengevechten in Vlaanderen sinds de 19de eeuw plaatsvonden, wie deze 'sport' beoefende,

Emile Claus, *Hanengevecht in Vlaanderen*, 1882, privébezit.

wie de toeschouwers waren en hoe en vooral met welke argumenten de overheid tegen dit schijnbaar onuitroeibaar gebruik optrad, bestaat tot op heden relatief weinig literatuur. De bedoeling van dit artikel is de context van de hanengevechten in Vlaanderen sinds het laatste kwart van de 19de eeuw te beschrijven, meer bepaald op basis van normatieve en gerechtelijke bronnen.

2. De Belgische strafwet

Het wetsartikel dat hanengevechten strafbaar stelde was het art. 561, 6° van het Belgisch Strafwetboek van 8 juni 1867⁽⁶⁾ dat bepaalde: “Ceux qui auront, dans des combats, jeux ou spectacles publics, soumis les animaux à des tortures. Dans ce cas, les prix et enjeux seront saisis et confisqués”. Volgens de juridische commentaren vielen onder toepassing van dit artikel bijvoorbeeld: kansspelen of weddenschappen met fox-terriërs (‘chiens ratiers’) ⁽⁷⁾ en vooral hanengevechten. ⁽⁸⁾ Paardenwedrennen (paardekoersen), schieten naar wilde konijnen, duivenschieten (*tir aux pigeons*), vinkwedstrijden of vinkenzettingen (*concours de pinsons*), ganswerpen, gansrijden en ganstrekken, eendenwerpen, jagen te paard (*chasse à courre*), hanen- en kanariezingen, konijndorsen en hanenkappen ⁽⁹⁾ en andere ‘volkssporten’, ⁽¹⁰⁾ vielen niet onder de bepaling, tenzij er sprake was van ‘manifeste dierenmishandeling’. ⁽¹¹⁾ In dat geval was het aan de rechtbank om te zaak te beoordelen. De bedoeling van de wetgever was niet alleen dieren te beschermen maar vooral om diepgewortelde (volks)gebruiken uit te roeien waarbij tijdens gevechten, spelen en schouwspelen dieren in het openbaar aan pijnigingen onderworpen worden (“de déraciner dans le peuple l’habitude de certains combats, jeux ou spectacles publics dans lesquels on soumet les animaux à des tortures”). ⁽¹²⁾ Voor de wetgever waren gevechten met dieren een uiting van een gering normbesef en onbeschaafdheid (‘barbarie’) en gaven zij aanleiding tot weddenschappen - arbeiders zetten naar verluidt hun volledig weekloon in tijdens het kansspel-, ⁽¹³⁾ tot zuippartijen en

vechtpartijen. Tijdens de parlementaire voorbereidingen van het bewuste art. 561, 6° SW wees de minister van Justitie op het reële gevaar voor opstootjes, verwijzend naar de Noord-Franse departementen en naar de provincie Luik waar de passies rond de hanengevechten soms hoog konden oplopen: “Dans la province de Liège, les combats de coqs comptent des partisans et des adversaires ardents. Des administrations communales ont été renverées parce qu’elles avaient supprimé les combats de coqs. C’est une fâcheuse passion qu’il ne faut pas alimenter”. ⁽¹⁴⁾ Met het bestrijden van de hanengevechten had de wetgever van 1867 naast het dierenwelzijn drie voorname doelstellingen voor ogen: bijdragen tot de verheffing van de zeden (“l’intérêt de la moralité publique”, “l’adoucissement des mœurs”), ⁽¹⁵⁾ de openbare orde bewaren en de kwalijke gevolgen van kansspelen uitroeien.

Het bewuste art. 561, 6° SW werd niet zonder slag of stoot aangenomen. Tijdens de parlementaire voorbereidingen dienden vijf parlementsleden, onder leiding van De Lexhy, een amendement in om het bewuste artikel aan te vullen met de bepaling dat het art. 561, 6° niet op hanengevechten van toepassing zou zijn (“Les dispositions.. ne s’appliquent pas aux combats de coqs”). De kamerleden begrepen niet waarom de hanengevechten geïndiceerd werden. Het Franse strafwetboek van 1810 (die aan het Belgische strafwetboek van 1867 voorafging) verbood immers geen enkele vorm van dierengevechten. Over de hanengevechten verklaarde De Lexhy het volgende:

“c’est un jeu très-ancien, un spectacle très-gouté dans nos campagnes. Ce jeu est recherché même par des personnes très notables, par des personnes riches, notamment dans mon arrondissement. On a prétendu aussi que c’était un jeu barbare. Mais, franchement, le mot est réellement monstrueux, quand on l’applique à la chose.”

N.º 6.

MÉMORIAL

1843.

ADMINISTRATIF

DE LA PROVINCE DE HAINAUT.

(N.º 21.)

Div. A. 20,477.

Police.

Combats d'animaux et jeux sanglants. — Invitation de les interdire.
Mons, le 16 janvier 1843.

LE GOUVERNEUR DE LA PROVINCE DE HAINAUT,
Aux Administrateurs des villes et des communes.

Messieurs,

Le Conseil de la province de Liège a arrêté pendant sa dernière session une ordonnance de police ayant pour but d'interdire les combats d'animaux et autres jeux sanglants qui se donnent dans les lieux ouverts au public. Cette ordonnance a été approuvée par arrêté royal du 18 août dernier.

Dans sa sollicitude pour tout ce qui intéresse la morale publique, frappé d'ailleurs des accidents que ces spectacles occasionnent souvent, le Gouvernement a exprimé le désir de voir les Conseils des autres provinces s'occuper également de cet objet.

Ces combats et ces jeux étant assez rares dans le Hainaut, la Députation permanente n'a pas cru devoir faire de leur prohibition la matière d'un règlement à soumettre aux délibérations du Conseil provincial : elle a décidé de laisser aux conseils des communes où on les rencontre encore, le soin de les interdire.

Les combats d'animaux ne sont plus tolérés depuis longtemps dans les villes, et si on les permet dans certaines communes, ce n'est que dans des circonstances extraordinaires. Mais les jeux qui consistent à tuer à coups de sabre ou de flèches des animaux quelconques sont plus fréquents dans les campagnes.

Ces usages barbares, restes d'une civilisation moins avancée, ne peuvent qu'agir d'une manière fâcheuse sur le moral des populations en les accoutumant à considérer de sang-froid et sans répugnance des spectacles que nos mœurs repoussent. Il est donc de l'intérêt de tous qu'une prohibition sévère les fasse disparaître.

Vous trouverez à la suite de la présente circulaire un projet de règlement qui vous servira de guide ; vous pourrez y ajouter telles dispositions que vous croirez plus spécialement applicables à votre localité ou en retrancher celles qui vous paraîtraient inutiles.

Je ne terminerai pas sans recommander aux administrations communales qui ont déjà pris des mesures pour défendre les spectacles dont il s'agit, de veiller soigneusement à ce que les réglemens faits à ce sujet soient ponctuellement observés.

LIEDTS.

POLITIE.**Hanengevechten.**

Gent, den 16 mei 1889.

Aan de plaatselijke Besturen der steden en gemeenten van de provincie.

MIJNE HEEREN,

Men heeft de aandacht van het Gouvernement gevestigd op de talrijke hanengevechten die plaats hebben in zekere gemeenten van het land.

Deze gevechten zijn nochtans verboden bij het art. 561, 6º, van het Strafwetboek diegenen straffende welke, in gevechten, spelen of openbare schouwspelen, dedieren aan folteringen onderworpen te hebben.

De gemeentebesturen kunnen op nuttige wijze tusschenkomen om deze wreede vermaken te beletten die, in verschillende opzichten, eenen slechten invloed op de toeschouwers uitoefenen.

Geliefte dus, Mijne Heeren, al uwen invloed te gebruiken om het betreurlijk gebruik van de hanengevechten uit te roeien en de hand er aan te houden dat er proces-verbaal opgemaakt worde ten laste van diegenen welke de hierboven bedoelde wetsbepalingen, ingegeven door gevoelens van menscheijkheid en zedelijkheid, zouden overtreden.

De Gouverneur,

R. DE KERCHOVE.

Circulaires van provinciegouverneurs in verband met het verbod op hanengevechten: respectievelijk Henegouwen (16 januari 1843) (links) en Oost-Vlaanderen (16 mei 1889) (rechts) (uittreksels uit het 'administratief memoriaal' van de provincies Henegouwen en Oost-Vlaanderen (RAB, *Archief van de Provincie Oost-Vlaanderen*, 2/9900/9)

In Luik moest naar verluidt een politiereglement, dat dierengevechten verbood, onder druk van de publieke opinie en na heftige protestacties, ingetrokken worden, (16) en sinds het verbod werd opgeheven, zo stelde De Lexhy, werd geen stijging van het aantal veroordelingen vastgesteld. Het kamerlid vroeg zich trouwens af of paardenrennen dan wel méér stichtend waren dan hanengevechten en waarom de wetgever aan vreedzame plattelandsbewoners hanengevechten wilde onthouden: "Je trouve que c'est un spectacle éminemment patriotique par le temps qui court.. le spectacle d'un combat de coqs n'est-il pas de nature à exciter des sentiments de vaillance, de bravoure? (17) Kamerlid

Mouton, medeondertekenaar van het amendement, vond het gruwelijk karakter van hanengevechten fel overdreven: van zodra één van de hanen een kreet slaakt wordt hij teruggetrokken. Paardenrennen worden wél toegestaan en zijn soms veel wreder. Het argument dat de gevechten tot rellen en ruzies aanleiding geven en de openbare orde in gevaar brengen, vond Mouton niet ter zake doend: echte kansspelen vormen de aanleiding voor rellen, niet de hanengevechten. Ook gebruikte hij het argument van de traditie en het volks karakter van de spelen: "Les combats de coqs ont un cachet populaire qui doit les faire conserver; ils constituent une distraction agréable qui n'a pas toujours été l'apanage

des classes inférieures, mais qui à une certaine époque était pratiquée même par les classes supérieures de la société”. De verzachting van de zeden moet volgens het parlementslid bij voorkeur via opvoeding en onderwijs betracht worden, niet door een repressief optreden tegen volkse tradities: “l’adoucissement des mœurs que l’on recherche avec raison, comme constituant un progrès de la civilisation, s’obtiendra bien mieux par le développement de l’instruction que par des dispositions répressives”.⁽¹⁸⁾

De oppositie van de vijf kamerleden mocht niet baten. Het wetsartikel werd gestemd. Nog tien jaar na de inwerkingtreding van het Strafwetboek laaiden de emoties rond de hanengevechten in Waals Haspengouw hoog op toen een groot petitionnement werd georganiseerd voor de intrekking van art. 561, 6° SW. In een circulaire van 28 maart 1877 herinnerde de minister van Justitie de procureurs-generaal eraan dat de strafwet inzake hanengevechten strikt moest worden toegepast en dat de officieren van gerechtelijke politie, die ‘een oogje zouden dichtknijpen’, onmiddellijk ter orde zouden geroepen worden en tuchtrechtelijk zouden vervolgd worden.⁽¹⁹⁾ Het onderwerp werd nadien nog herhaalde malen in herinnering gebracht (1886, 1889).⁽²⁰⁾

3. De gepubliceerde rechtspraak

De toepassing van art. 561, 6° gaf aanleiding tot nogal wat rechtspraak.⁽²¹⁾ De beoordeling van het misdrijf ‘hanengevechten’ (“animaux soumis à des tortures dans les combats”) behoorde tot de strafrechtelijke bevoegdheid van de vrederechter, die toen ook als politierechter optrad. Bepaalde zaken werden uiteraard ook in hoger beroep (voor de correctionele rechtbank) of door het hof van cassatie beslecht. Uit een eerste analyse van de gepubliceerde rechtspraak werden ons reeds een aantal elementen van de context, waarbinnen deze spelen zich afspeelden, duidelijk.

Er kon pas sprake zijn van een overtreding wanneer het ging om een gevecht, een spel of

een vertoning (‘des combats, jeux ou spectacles’) die in het openbaar plaatsvonden (‘publicité’)⁽²²⁾ én waarbij het kennelijk de bedoeling was om dieren aan pijnigingen te onderwerpen. Hanengevechten konden bijgevolg pas strafbaar worden gesteld wanneer deze drie elementen samen aanwezig waren: “Pour l’existence de la contravention de l’article 561, § 6, il faut la publicité, l’existence d’un combat, d’un jeu ou d’un spectacle et des tortures infligées”, aldus L. Crahay, raadsheer bij het Hof van Beroep te Luik in een commentaar uit 1887.⁽²³⁾

De wetgever beoogde op de eerste plaats de hanengevechten uit te roeien die in het openbaar plaatsvonden; tegen hanengevechten die in de strikte privésfeer werden gehouden kon de wetgever weinig doen. Zo kwam de politierechter van Kortrijk in een (niet-gepubliceerd) vonnis van 2 mei 1879 tot het besluit dat het hanengevecht ten huize van ene Doutreluingne niet strafbaar was omdat er geen sprake was van een publiek karakter. De plaats waar de hanengevechten georganiseerd werden, was afgesloten en enkel zij die uitgenodigd waren konden de plek betreden. Agent Demeulemeester, die zich met enige moeite een toegang tot de koer had verschaft door over de muur te klimmen, was er dus aan voor de moeite. Het vonnis in eerste aanleg werd trouwens in beroep bevestigd (correctionele rechtbank Kortrijk, 27 mei 1879).⁽²⁴⁾

Het was aan de rechter om uit te maken in welke mate een hanengevecht een publiek karakter had. Hanengevechten grepen meestal plaats in of in de onmiddellijke nabijheid van publieke drankgelegenheden: op de binnenkoer of op de zolder van een herberg, in een aanpalende schuur e.d. Een herbergier die de hanengevechten organiseerde, door bepaalde voorwerpen en een minimale infrastructuur ter beschikking te stellen (het strijdperk of de arena⁽²⁵⁾ (*arène*), het podium (*estrade*), de ‘mat’, de hanen‘bennen’, de banken of trapsgewijze zitplaatsen voor de toeschouwers, de ‘pekdraad’⁽²⁶⁾ e.d.) of door

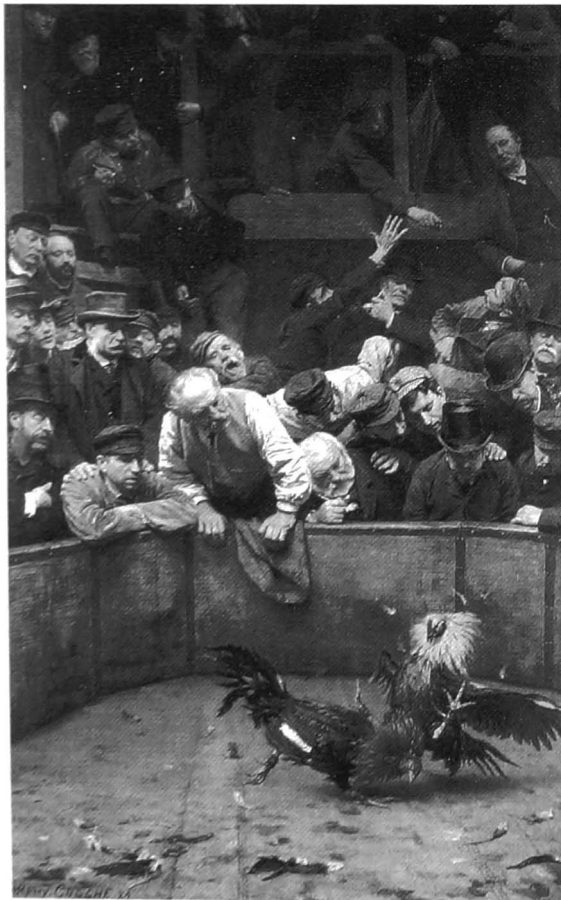
aan de toeschouwers entreegeld te vragen, was strafbaar. ⁽²⁷⁾ Dit gold trouwens voor alle personen die de dierenmishandeling (materieel) mogelijk maakten: ⁽²⁸⁾ “c’est-à-dire ceux qui sont la cause immédiate des tortures auxquelles les animaux auront été soumis dans les combats, jeux ou spectacles.. Ce ne sont pas les spectateurs, ce sont les entrepreneurs, les amateurs qui sont punis”. ⁽²⁹⁾ Het ging bijvoorbeeld om de personen die de arena in elkaar timmerden, de afsluiting rond het strijdperk plaatsten, de driftige vechthanen bewaakten of de manden (*bourriches*) vervoerden en openhielden. ⁽³⁰⁾

Ook een herbergier die personeel recruteerde en betaalde om hanengevechten te organiseren liep kans veroordeeld te worden. ⁽³¹⁾ Waren eveneens strafbaar personen of vereni-

gingen die hanengevechten organiseerden en hiervoor delen van herbergen huurden, waar het publiek werd toegelaten. ⁽³²⁾ Een volkstoeloop was voldoende als bewijs voor het openbaar karakter van de hanengevechten: “Il suffit d’un concours de personnes réunies en vue des combats.. pour constituer la publicité requise par le code pénal..”. ⁽³³⁾ Hanengevechten brachten steeds veel volk op de been, ondermeer omdat de kampen in ploegen of *compagnies* werden georganiseerd en omdat er weddenschappen werden afgesloten. ⁽³⁴⁾

Alle nuances in de gerechtelijke uitspraken waren belangrijk. Zo kwam het Hof van Cassatie in 1877 tot de conclusie dat een caféhouder, die een deel van zijn herberg verhuurde voor hanengevechten, maar zonder zich verder met de organisatie van het gebeuren in te laten, geen strafbare feiten had gepleegd. ⁽³⁵⁾ Het eenvoudig verhuren van een ruimte was dus niet voldoende om als organisator van hanengevechten te worden aangewezen. ⁽³⁶⁾ Een herbergier en zijn klanten die tijdens een hanengevecht geld hadden ingezet maar zonder verder bij de organisatie van het gevecht betrokken te zijn geweest, werden in 1882 door de rechtbank van Charleroi niet veroordeeld. ⁽³⁷⁾ Werd wel veroordeeld de herbergier die hanengevechten organiseerde met als doel het zakencijfer in zijn café te verhogen. ⁽³⁸⁾

De rechter werd niet alleen belast met het beoordelen van het publiek karakter van hanengevechten, een zo mogelijk nog moeilijker opdracht was het precies bepalen van de graad of ‘intensiteit’ van (de) dierenmishandeling: Wanneer was er sprake van moedwillig pijnigen van dieren en wanneer niet? Indien de hanen geen wonden hadden opgelopen was er volgens de wet geen strafbaar feit gepleegd. De dieren moesten dus verwondingen hebben opgelopen alvorens er van een overtreding sprake kon zijn. ⁽³⁹⁾ Volgens de letter van de wet was er sprake van even veel overtredingen als er gekwetste hanen werden aangetroffen en alle eigenaars van de

Rémy Coghe, *Le Combat de coqs*, 1889, olieverf, Musée d'Art et d'Industrie de Roubaix (met dank aan Arnaud Loubry, fotograaf van het museum)

betrokken kemphanen werden in dat geval in verdenking gesteld. Reeds in 1868 besliste het Hof van Cassatie, in de zaak van het hanengevecht in het Hasselts café ‘Trap af’, dat, indien achtereenvolgens en op verschillende tijdstippen 18 koppels hanen moeten vechten, er evenveel inbreuken worden gepleegd en de straffen gecumuleerd worden (“constitue un concours de plusieurs infractions donnant lieu au cumul des peines”).⁽⁴⁰⁾ Bij de vaststelling van de feiten kon de politie de hanen, overeenkomstig art. 561, 6°, § 2 (zie *supra*), niet in beslag nemen, enkel de opbrengst van de weddenschap.⁽⁴¹⁾

Onder het regime van de strafwet van 1867 kwamen de organisatoren van hanengevechten er met relatief geringe straffen van af. Zij die veroordeeld werden kregen een boete van 10 tot 20 frank, eventueel verhoogd met een gevangenisstraf van één tot vijf dagen. In het geval van recidieve kon de gevangenisstraf tot negen dagen verhoogd worden (art. 562, 28 SW).⁽⁴²⁾

4. Opsporing en vervolging

Al werden in de tweede helft van de 19de eeuw tientallen vonnissen en arresten geveld in verband met hanengevechten, het ging zonder enige twijfel om het topje van de ijsberg. Het verbod werd ongetwijfeld massaal met voeten getreden en lang niet alle zaken werden voor de rechtbanken gebracht, hetzij bij gebrek aan bewijs, hetzij omdat niet aan alle ‘voorwaarden’, zoals bepaald in het art. 561, 6° SW werd voldaan. De gerechtelijke autoriteiten kloegen meer dan eens over het gebrek aan ijver bij de politiediensten om de plaag krachtdadig aan te pakken en de organisatoren van hanengevechten op heterdaad te betrappen.⁽⁴³⁾ Sinds de jaren 1880 reageerden de parketten allerter dan voorheen op inbreuken op de strafwet inzake hanengevechten en de gemeentebesturen werden via het ‘administratief memoriaal’ van de provincie opgeroepen om een nuttige rol te spelen bij het helpen voorkomen van wat genoemd werd “ces divertissements cruels qui, à diffé-

rents points de vue, exercent une mauvaise influence sur les spectateurs”.⁽⁴⁴⁾ De groeiende aandacht van de overheid vertaalde zich in een stijging van het aantal geregistreerde gevallen. Volgens de gepubliceerde gerechtelijke statistieken van de lagere rechtbanken werden tijdens de periode 1886-1890 jaarlijks gemiddeld 304 beklagden voor de strafrechter gebracht wegens inbreuken op het art. 561, 6°. Gemiddeld 50 personen werden toen per jaar vrijgesproken, de overige (d.i. 84 %) veroordeeld. In de periode 1891-1895 lag deze verhouding op gemiddeld 306 beklagden per jaar en 36 vrijspraken. Het aantal zaken die jaarlijks voor de rechter werd gebracht bleef nadien stijgen: 387 in 1896, 501 in 1897; 545 in 1898 en 508 in 1899. Van 1898 tot en met 1905 (8 jaar) kwamen gemiddeld 523 beklagden voor de politierechter wegens inbreuken op art. 561, 6° SW,⁽⁴⁵⁾ waren er gemiddeld 52 vrijspraken per jaar, werden gemiddeld 10 personen voorwaardelijk veroordeeld en kregen gemiddeld 38 personen per jaar een gevangenisstraf van meer dan 8 dagen. Gemiddeld 245 per jaar liepen een gevangenisstraf op van 1 tot 7 dagen (= 47%), 51 per jaar kregen een voorwaardelijke boete, 127 een effectieve boete (= 24%). Kort vóór de Eerste Wereldoorlog daalden deze aantallen aanzienlijk: in 1913 nog 300 beklagden (82 vrijspraken), in 1914 nog 220 (49 vrijspraken), in 1920 nog 92 (13 vrijspraken). Vanaf 1921 verdween deze informatie uit de officiële gerechtelijke statistieken.⁽⁴⁶⁾ De vrij spectaculaire stijging van het aantal daders vanaf het laatste decennium van de 19de eeuw doet vermoeden dat ofwel hanengevechten op een groeiende populariteit konden rekenen ofwel dat de parketten efficiënter optraden en meer gevallen vaststelden. Tijdens het debat in het parlement over het budget van het Ministerie van Justitie van 1901 verwachtten de kamerleden Henry Carton de Wiart (kath. volksvertegenwoordiger uit Brussel), L. Georges Lorand (liberaal kamerlid uit het arr. Neufchâteau-Virton) en Hector Denis (socialist, hoogleraar

aan de ULB en kamerlid voor het arr. Luik) van de minister van Justitie een (nog) doortastender optreden tegen de organisatoren van hanengevechten. Zij kloegen over de verregaande tolerantie bij de lokale besturen. In de provincie Luik bijvoorbeeld zouden hanengevechten bijna ongestraft georganiseerd kunnen worden. Terwijl de Belgische daders in het slechtste geval veroordeeld werden tot een boete van 20 frank en tot vijf dagen cel, waren hanengevechten net over de grens (in Duitsland namelijk) vrijwel volledig uitgeroeid door het toepassen van strenge vrijheidsberovende straffen (tot 6 maanden opsluiting). Opnieuw werd de minister verzocht de politiediensten tot meer ijver aan te zetten. Minister Van den Heuvel liet in een reactie opmerken “que les combats de coqs constituent une coutume, hélas! ancienne dans plusieurs parties du pays, coutume enracinée et qu’il est difficile de combattre efficacement. Le gouvernement doit essayer dans la mesure du possible de lutter contre elle et il n’y manque point. Il la combat parce que c’est une coutume barbare et ensuite parce que ces combats sont une occasion de paris extrêmement ruineux pour la classe ouvrière”.⁽⁴⁷⁾ Enkele jaren later viel in de Kamer van Volksvertegenwoordigers dezelfde klacht te horen. Kamerlid H. Colfs, werkzaam in een Brusselse drukkerij en kamerlid voor de katholieke partij (1894-1919), stelde toen vast dat de daders in vele gevallen niet gestraft werden omdat de vertegenwoordigers van de ‘arm der wet’ zich vaak zelf door het gebeuren lieten meeslepen en niet optraden: “Les gendarmes, qui sont chargés de constater les délits, assistant parfois, d’une manière très intéressée, au spectacle”. Colfs vond dat de daders zwaarder moesten gestraft worden bijvoorbeeld door het materiaal én de hanen in beslag te nemen. Hij nam ook aanstoot aan de aanwezigheid van kinderen bij de voorstellingen “qui ne peuvent être pour eux qu’une école de brutalité et de cruauté”.⁽⁴⁸⁾

De beweringen van Colfs dat de daders vaak vrijuit gingen en, indien ze toch voor de rech-

ter moesten verschijnen, niet zwaar gestraft werden, mag blijken uit enkele steekproeven die we in de archieven van de vredegerechten deden. In de tabellen van de vonnissen van de politierechter van Meulebeke uit de periode 1890-1912 - Meulebeke was een landelijk kanton waar men normaliter mag aannemen dat hanengevechten er regelmatig werden georganiseerd (ruraal, grensgebied) - kwamen zeven gevallen voor van dierenmishandeling (inbreuken op art. 561, 5° SW: buitensporig geweld tegen dieren) maar geen enkele zaak had betrekking op hanengevechten.⁽⁴⁹⁾ Eenzelfde vaststelling deden we voor het kanton Tielt tijdens de periode 1905-1914 (slechts 4 zaken in verband met een overtreding van art. 561, 5° SW) en voor het kanton Nederbrakel (periode 1898-1912: slechts één zaak van mishandeling van kippen).⁽⁵⁰⁾ De rechter van het kanton Oostrozebeke velde tijdens de periode 1882-1912 enkele tientallen (!) vonnissen inzake dierenmishandeling, maar slechts vier maal in verband met hanengevechten.⁽⁵¹⁾ De zwaarste zaak was die van 28 april 1904. Toen stonden acht beklaagden voor de rechter na een proces-verbaal van de rijkswacht van Wakken. Vijf personen werden veroordeeld tot 6 frank boete, één persoon werd vrijgesproken. Het parket ging tegen de uitspraak in beroep.

Uit verschillende processen-verbaal van politiediensten en rapporten die de procureurs des Konings tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw hun hiërarchische oversten toestuurd, bleek hoe ontoereikend de Belgische strafwet was in de strijd tegen de hanenkampen. In de twee gerechtelijke kantons van Ieper kon de Rijkswacht in de periode 1926-augustus 1927 niet minder dan 28 hanengevechten verijdelen, terwijl er in die maanden slechts één zaak voor de rechtbank werd gebracht.⁽⁵²⁾ De Brugse procureur deelde zijn hiërarchische overste op 10 augustus 1927 mee dat de organisatoren van hanengevechten zelden verrast zijn. Van zodra ze de politie zien, verspreiden ze zich en “wande-

len doodleuk weg met hun haan in een witte zak". Immers, "cela n'est pas défendu par la loi.". (53) Volgens de hoogste parketmagistraat van het arrondissement Kortrijk kwamen hanengevechten vooral voor in en rond Roeselare, Izegem, Harelbeke en Wevelgem. (54) In het arrondissement Veurne werden zelden hanengevechten gesignaleerd omdat de Vlaamse 'amateurs' gewoon de grens overstaken, naar Frankrijk, waar hanengevechten wettelijk toegelaten waren. (55) De reis naar Frankrijk werd zelfs vanuit Diksmuide ondernomen "afin de s'y (=in Frankrijk) livrer aux divertissements incriminés". (56) Franse grensgemeenten zoals Wattrelos, Halluin (Halewijn), Roubaix e.a. waren bijzonder in trek bij Vlaamse 'hanenvechters', zelfs tot de jaren 1950. (57)

De inrichters van de hanengevechten waren goed georganiseerd en zeer mobiel. (58) Tijdens de kampen werden wachtposten ('bespieders', 'estafettes', 'sentinelles') uitgezet die alarm sloegen van zodra politie of rijkswacht in aantocht waren. Zelfs indien politie-invallen goed voorbereid werden en de betrokkenen op heterdaad konden betrapt worden, bleek het niet altijd makkelijk voldoende bewijzen te verzamelen. Zij die toch voor de rechter verschenen kwamen er altijd met geringe straffen van af. Het ging meestal om stromannen die de echte organisatoren of opdrachtgevers, de herbergiers en de hanenkwekers, 'afschermden'. De boetes die zij riskeerden waren een peulschil in vergelijking met de hoge winsten die er bij hanengevechten te verdienen waren. Verder werd er vastgesteld dat de parketten nauwelijks optraden tegen burgemeesters en schepenen die zelf hanengevechten hielpen organiseren of er bij aanwezig waren.

In het arrondissement Oudenaarde hadden de hanengevechten in de jaren 1920 meer weg van een sportmanifestatie, georganiseerd tussen twee groepen haneneigenaars. Volgens verslagen van procureur des Konings J. Devos van Oudenaarde hadden de gevechten en bijhorende weddenschappen vooral in de

wintermaanden januari tot en met maart/april plaats en in de rijkswachtdistricten Geraardsbergen en Oudenaarde. (59) Ze werden nooit aangekondigd en werden in besloten kring georganiseerd: "leur clientèle forme une espèce de ligue secrète, parmi laquelle les convocations et les rendez-vous se donnent sans écrits ni imprimés..". De rijkswacht kon zelden personen op heterdaad betrappen: "Si l'endroit devient peu sûr, la réunion fait mine de se disperser et se retrouve à quelque distance de là". (60) De gerechtelijke diensten werden vaak over de op til zijnde hanengevechten geïnformeerd door anonieme tipgevers. Meer dan eens bleek het te gaan om de organisatoren van de hanengevechten zelf die met hun (valse) informatie de politiediensten op een dwaalspoor wilden brengen.

De procureurs waren beducht voor een al te repressieve aanpak omdat een gewelddadig ingrijpen te midden van een massa mensen, die in vervoering waren door het spel, bepaalde risico's inhield: "l'intervention de la force armée au milieu d'une réunion de gens agités par la passion du jeu et l'appât du gain, pour constater une infraction aussi bénignement qualifiée par la loi, peut provoquer et a provoqué, souvent déjà, la perpétration de délits graves, notamment d'outrages, de rébellions et des collisions sanglantes [eigen cursivering]". (61)

Met de eerste Belgische Dierenbeschermingswet van 22 maart 1929, (62) die mede onder druk van de dierenrechtenorganisaties (*Sociétés protectrices des animaux*) tot stand kwam, werd de strafwet inzake hanengevechten aanzienlijk verstrengd. Art. 4, § 1 van de wet bepaalde dat de organisatoren van dierengevechten (*combats d'animaux*) voortaan een gevangenisstraf riskeerden van acht dagen tot zes maanden en een boete van 25 tot 5.000 frank. Bovendien was er reeds sprake van een misdrijf van zodra er een begin werd gemaakt met de uitvoering van de gevechten. Een tweede paragraaf schreef de inbeslagname voor van de dieren, de inzetten, de opbrengst van het entreegeld en de voorwerpen of

Oudenaarde
 Arrondissement
 21 265
 P
 Roux, den 8 juli 1926
 Oude van Heer Procureur de Koninkrijk van
 Oudenaarde.

Alle gevoelig aan een nota van 21 juli 1926 in datem
 van 6de dier, heb ik de eer te kennen te brengen,
 dat er voortijdig, veel heuengevechten, kunnen plaats
 gehad hebben, in de omringing mijner brigades.
 Nochtans hebben wij altijd het voorgedachte gestaan
 den speler te beletten, door de slagen van heuen
 te volgen, de heuen die ons gekend zijn als bepaalde
 plantin de beletten te bewegen etc.
 Het is door de gendarmerie voortijdig, door
 overredingen met de slagen, door de speler altijd
 bevestigd te stellen, en poging niet afgeven is.
 Het hotel gekend door te
 Roux, is door ons meeset heroveracht voortijdig,
 om voortijdig speler te beletten, eenmaal hebben
 wij daar een overreding kunnen vaststellen en
 P.H. opmaken. (hi om 21 juli 1926/1926)

H. Wier

Brief van de rijkswachtbrigade van Ronse aan de procureur des Konings te Oudenaarde van 8 juli 1926 waarin erover geklaagd wordt dat de overtredingen moeilijk vast te stellen zijn (RAB, Archief van het parket te Oudenaarde. Overdracht 2000, 115).

installaties die de dierengevechten mogelijk hadden maakten. Bij een eventuele veroordeling werden de inbeslaggenomen hanen aan een lokale caritatieve instelling ('het gasthuis, het armenhuis') geschonken. (63) Met deze serie maatregelen hoopte de wetgever de echte organisatoren van de dierengevechten (de herbergiers) te treffen. Door de nieuwe wet kwamen de art. 561, 5° en 6° SW te vervallen. Vooral het schrappen van de voorwaarde van het publiek karakter van de spelen (cf. *supra*), werd als een stap in de goede richting beschouwd. (64) De wet van 1929 kwam echter niet helemaal tegemoet aan de verzuchtingen van de parketmagistraten. Sommigen waren nl. van mening dat de hanengevechten pas op efficiënte wijze konden worden bestreden en 'uitgeroeid' wanneer de overheid het transport en de verkoop van vechthanen beter zou controleren. Door de eigenaars en vervoerders aan te pakken van hanen die duidelijk sporen van gevechten

vertoonden, zoals afgesleten hanenkammen, (65) afgebroken sporen, bloedsporen e.d., of die kennelijk op hanenkampen waren voorbereid (aanwezigheid, in de manden, van ijzeren sporen (*éperons d'acier*)) zou men de 'kwaal' sneller uit de wereld kunnen helpen, was de redenering van sommige vertegenwoordigers van het Openbaar Ministerie. (66) Uit de briefwisseling tussen de gerechtelijke diensten uit de jaren 1930 - wij raadpleegden vooral de binnengekomen stukken bij het parket-generaal te Gent (67) - blijkt dat de hanengevechten na 1929 nauwelijks afnamen. Regelmatig beklaagde de 'Bond der Belgische Maatschappijen tot Bescherming der Dieren' er zich bij de gerechtelijke autoriteiten over dat de politiediensten tegen overtreders te laks optraden. (68) De procureurs namen het steeds voor 'hun' brigadecommandanten en politiecommissarissen op. In een niet-gedateerd krantenartikel, (69) vermoedelijk uit de jaren 1930, valt te lezen hoe wijd verspreid de hanengevechten in Zuid-Oost-Vlaanderen wel waren en hoe machteloos de politiediensten stonden:

"Pas de commune de la région qui n'ait ses combats de coqs. A Renaix et à Audenarde, le sport meurtrier sévit avec rage. Jadis des organisateurs de ces jeux barbares prenaient des précautions pour ne pas être pincés par la police; aujourd'hui, ils lancent des invitations qui portent la mention: concours de coqs. Les salles de combats sont bondées. On y rencontre des gamins de 14, 15 ans, des jeunes gens, de jeunes filles, des pères de famille et même des femmes de tout âge!.. Nul ne saurait décrire les cris, les hurlements, les jurons, les blasphèmes que les spectateurs vocifèrent pendant que les pauvres bêtes s'entretuent."

Volgens het krantenartikel kostte een ingangkaartje voor een hanengevecht minstens 5 frank en werden er voor duizenden franken weddenschappen afgesloten die volledig aan de controle van fiscus ontsnapten (het bedrag van 50.000 frank werd genoemd).

Hanengevecht omstreeks 1930 (Het Huis van Alijn, fotoarchief, VG 79-212-28 - met dank aan S. Dhaene)

PROEVEN van VECHTHANEN.

Ingericht door de K. M. "DE VOEGELTEELT .. op 21 december om 3 u. in de zaal van "HOF VAN VLAANDEREN, markt te OUDENAARDE. Verzekerde opkomst van vreemde liefhebbers. Vrije ingang voor de eigenaars der hanen.

Elk zegge het voort.

ESSAI de COMBATTANTS

Organisé par la Société Royale d'Aviculture "DE VOEGELTEELT .. le 21 décembre à 3 heures, dans la salle du café HET HOF VAN VLAANDEREN, Grand Place à AUDENAERDE. La participation de nombreux amateurs étranger est assurée. Entrée gratuite pour les propriétaires des coqs.

Qu' on se le dise.

Le Comité organisateur.

Le Trésorier. Le Président. Le Secrétaire.
Mr. Lauwerier. Mr. J. Raepsaet. Mr. Ing. Vercrussse.

Affiche in verband met de inrichting van hanengevechten in Oudenaarde (z.d., interbellum) (RAB, *Archief van het parket te Oudenaarde. Overdracht 2000*, nr. 115)

Uit een enquête, gehouden door de procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Gent in juli 1938, ⁽⁷⁰⁾ bleek in ieder geval dat de parketten de omvang het fenomeen moeilijk konden inschatten. Sommige parketten hadden absoluut geen weet van het voorkomen van dergelijke feiten in hun rechtsgebied (Dendermonde bijvoorbeeld). Het parket van Gent stelde enkel in de omgeving van Deinze een toename van de hanengevechten vast en riep de rijkswachtbrigade op haar "waakzaamheid te verdubbelen ten einde deze barbaarsche vermaken te keer te gaan, die meest door geldzuchtige herbergiers op den buiten worden ingericht". ⁽⁷¹⁾ De procureur des Konings te Kortrijk liet zijn overste weten "dat, inderdaad, hier in de streek, de hanengevechten volstrekt niet verminderd zijn, noch in aantal, noch in belangrijkheid, sedert de wet van 22 maart 1929, en dit niettegenstaande de bijzondere waakzaamheid en het krachtdadig optreden der Rijkswacht; alleen

zijn de liefhebbers en inrichters er meer op bedacht om de overheid te verschalken". Zijn collega te Veurne stelde een lichte afname van het aantal vastgestelde feiten vast die naar verluidt vooral te wijten was aan het feit dat de eigenaars van vechthanen en hun achterban - tientallen Belgen stonden bij het gerecht bekend als verwoede hanenkwekers⁽⁷²⁾ - zich in Noord-Frankrijk "aan hun zoogezegd "Sport" overleveren". Procureur J. Matthijs van Brugge meende te weten dat hanengevechten vooral "voorkomen in de streek van Kortemark-Lichtervelde-Torhout-Tielt en Ardooe, en steeds bij de grenslijn van het gerechtelijk arrondissement Kortrijk" en dat de herbergiers bijzonder op hun hoede zijn en alle mogelijke maatregelen nemen om een gerechtelijke vervolging te voorkomen: in 1935 kon de procureur zes zaken voor de rechtbank brengen, in 1936 en 1937 slechts twee. Matthijs vroeg aandacht voor "de vlijt en de krachtinspanningen door de politieoverheden aan den dag gelegd om, met al de middelen waarover ze kunnen beschikken, - en soms midden zeer moeilijke plaatselijke toestanden veroorzaakt door vuige dorpspolitiek,- met de meeste krachtdadigheid tegen de inrichters van hanengevechten in de grijpen". Dat de vaststelling van de feiten geen sinecure was, hield verband met het feit "dat de hanenliefhebbers een eng gesloten midden vormen van in 't algemeen minder begoede burgers die daarin hun liefhebberij vinden", schreef de procureur van Kortrijk op 23 mei 1944, "Dit midden is uiterst wantrouwig tegenover de politiediensten en zal nooit niets meedelen. Wanneer de Rijkswacht of de politie iets verneemt dan is het steeds laattijdig als wanneer geen vaststellingen meer kunnen gedaan worden".

Veel gehoorde klachten waren verder dat de organisatoren listen en spitsvondigheden aanwendden om politiediensten te verschalken en aan een eventuele bestraffing te ontsnappen. De wet van 1929 betoogde immers niet het gevecht van dieren op zich maar wel het

'organiseren van diereengevechten' die een begin van uitvoering kenden. Hanengevechten waren volgens de organisatoren geen echte 'gevechten', waarbij de dieren elkaar verwonden, maar schijngevechten (in het jargon 'preuven' of 'hanenpreuving'). Het 'preuven' was het tegenover elkaar stellen van hanen om hun geschiktheid tot het vechten en hun strijd lust te kunnen beoordelen "zonder het gevecht zelf te laten tot stand komen" en het schijngevecht viel bijgevolg "principiële niet onder de toepassing van de wet".⁽⁷³⁾ Bovendien werden de hanen niet langer uitgerust met scherpe spoor naalden: hun sporen werden met 'rubberbotten' aangekleed of met doeken omwonden.⁽⁷⁴⁾ Om het bewijs te leveren dat er wel degelijk sprake was van een hanengevecht moesten de verbalisanten bij verrassing het gevecht kunnen vaststellen en tal van materiële bewijzen verzamelen zoals de sporen van een gevecht (bloed, pluimen, e.d.), dode hanen, spoor naalden, gedrukte programma's en affiches, tickets, sporen van weddenschappen, de 'inleggelden' of de aangiftenformulieren voor de ontvanger van de belastingen gehouden met het oog op het innen van de 'taks op de vermakelijkheden'.⁽⁷⁵⁾ Waren eveneens nuttig bewijsmateriaal: getuigenverklaringen in verband met de grote volkstoeloop of nopens het achterlaten van manden, waarin zich hanen bevonden die sporen van het gevecht droegen.

De verslagen van de gerechtelijke diensten, die wij konden inkijken, en de enkele bewaard gebleven gerechtelijke dossiers van het Hof van Beroep van Gent, geven een goed beeld van de materiële context waarbinnen hanengevechten enkele decennia geleden in onze contreien plaatsvonden.

In een zaak van hanengevechten in een herberg op de Grote Markt van Tielt, de feiten dateren van zondag 26 mei 1935 ('tentoonstelling van pluimvee'),⁽⁷⁶⁾ verklaarde de politiebrigadier aan de onderzoeksrechter: "Wij, zien in de arena ook pluimen en bloed

op den grond, zoodat we met zekerheid mogen zeggen dat een gevecht komt te eindigen en een ander voorbereid wordt. Het gaat van mond tot mond dat rechterlijke politie in de zaal is en alle oogen zijn op ons gericht. Wij wachten vruchteloos op een nieuw gevecht om de diertjes te vatten en de heeterdaad te kunnen vaststellen. Het is ons onmogelijk verder door te dringen, zoo erg is het lokaal bevolkt... Intusschen wordt het volk, dat voor het meerendeel zienlijk onder den invloed van drank verkeert, opstandig; uit tal van monden worden bedreigingen naar ons geroepen en handelend optreden tegen die masse volk wordt onmogelijk, te meer daar allen akkoord gaan om onze vragen met spotternij te beantwoorden...". Luidens de politieverslagen werden tientallen personen in bussen of vrachtwagens aangevoerd, onder hen veel buitenlanders, vooral kopers uit het Noord-Franse Croix-Wasquehal die voor een haan 150 tot 175 frank veil hadden. De feestzaal achterin was tot de nok gevuld. In het midden stond een "getimmerde kooi met kiekendraad op een verhoog van één meter hoog". Eén of twee personen liepen na elk gevecht over de mat om pluimen te rapen en bloedsporen te verwijderen. Volgens een proces-verbaal van de gerechtelijke politie van Brugge van 12 juni 1935 werden door een landbouwer en een slager uit Tielt ook hanengevechten gehouden in het gehucht 'De Sneppe', langs de steenweg naar Wakken. De Tieltenaars huurden 's zondags de bijgebouwen van de smidse-herberg 'Belle Vue'. De hanengevechten hadden er grote bijval. Het prijzengeld kon er oplopen tot 2500 frank. Bij de toegangspoort werden tickets verkocht van Excelsior FC Wontegem, een lokale voetbalclub die zes jaar eerder was opgedoekt. De hanen werden naar verluidt geleverd door 'het Front', een vereniging van hanenkwekers uit de streek van Roeselare/Zarren. Nog steeds volgens de inspecteur van de gerechtelijke politie: "op 26 mei 11. in de smis van het café Belle-Vue bevestigde ik de aanwezigheid van bloed en

van pluimen in de arena aldaar opgeslagen. Een persoon was bezig de pluimen op te rapen en met de voeten het bloed in de matermogelijkheid uit te wisschen". Achter de herberg stonden vol volk en manen; levende hanen waren gewoon in juten zakken gestopt. Sommige dieren hadden gebroken poten en een 'dun gepluimde staart'.

Op 18 april 1943 moesten de politiediensten uitrukken naar Wortegem-Petegem waar hanengevechten werden gehouden in de herberg 'De Lustigen Boer' (Petegem) en in de herberg 'Het Hemeltje' nabij het 'Zwarte Gat' aan de Wortegemse steenweg in het gehucht Moregem. (77) In de eerste herberg werd 15 frank entreegeld gevraagd. De hanengevechten leidden er tot zware vechtpartijen. Verschillende voorwerpen werden er inbeslaggenomen: "een mat, twee banken, een tafel, een mand waarin vechtershanen zaten, een bolleken pekdraad". Alles werd door de griffie van de rechtbank van Oudenaarde in veilige bewaring genomen. Bij de laatste inval, in de herberg 'Het Hemeltje', stelde opperwachtmeester M.V. vast dat bij de inval een vijftigtal personen in alle richtingen vluchtten. Enkele personen droegen hanen in zakken en manden. Sommige hanen waren gespoord. De mat lag vol pluimen en vers bloed. Op diverse plaatsen werden vechthanen gevonden. In een mand op zolder werd een dode haan aangetroffen vol vers bloed op de kop en op de borst. Achterin op de koer werd het kansspel 'Anker en Zon' gespeeld. Het voorwerp werd onmiddellijk in beslag genomen. De herbergier liet volgens zijn verklaringen gevechten toe "omdat het al zoo slechte tijden zijn voor de herbergiers en om een frank te verdienen".

In de late namiddag van zondag 18 mei 1947 viel de bijzondere opsporingsbrigade van de rijkswacht van Brugge bij de herberg 'Het Polderhof' te Assebroek binnen "alwaar op de achterkoer veel toeschouwers rond een speciaal gemaakt hanenpark stonden". Op de vloer lagen er tapijten en een beddeken deed dienst als mat. Aan deze mat kleefde veel vers bloed

en overal lagen hanenpluimen rondgestrooid. In het park zelf stond een mand waarin een vechthaan stak, met stalen sporen aan. Aan de overzijde van het park zat een persoon met een vechthaan in de handen, die hij aan het publiek vertoonde. Aan beide zijden van het park op een verhoog, stonden de kamprechtters. Bij de aankomst van de rijkswacht liepen mannen met manden en zakken weg, en verstopten deze links en rechts op de koer. De leden van de rijkswacht vroegen van wie de manden en de hanen toebehoorden, maar niemand eiste deze als zijn eigendom op. Er werden aldus 19 vechthanen inbeslaggenomen. Eén haan was dood, tengevolge van de opgelopen verwondingen. Vier andere waren zwaar gekwetst. De tien manden, drie houten koffers, acht zakken en het park werden inbeslaggenomen.. Volgens de ingewonnen inlichtingen werd een inkomgeld van 50 fr. geëist". (78)

Na een inval van de rijkswacht van Geluwe, op 30 mei 1948, in de herberg 'De Witte Koe', waar op dat ogenblik op zolder zgn. 'proefgevechten' plaatsvonden, werden de inbeslaggenomen hanen onmiddellijk gedood en aan het plaatselijk ouderlingentehuis geschonken. De 'zijdkanten' van de hanenmat werden eveneens in beslag genomen. De plankenvloer wilde de herbergierster niet afstaan omdat die diende om het hooi op te stapelen. Volgens het proces-verbaal van de rijkswacht vertoonde de plankenvloer "duidelijk rijen nagels, waaruit blijkt dat deze met tapijt, gewoonlijk voor het hanengebecht gebruikt, bedekt geweest is". (79)

5. Besluit

Hanengevechten zijn sinds 1867 in België formeel verboden. Opeenvolgende strafwetten hebben dit principe bevestigd (1867,

1929, 1975 en 1986). (80) Ze kenden een grote bijval, vooral tijdens de wintermaanden en in rurale gebieden. Tijdens deze wedstrijden werden doorgaans weddenschappen georganiseerd. Organisatoren waren vooral hanenkwekers en herbergiers die hun gebouwen terbeschikking stelden van de toeschouwers. Slechts een beperkt aantal organisatoren van hanengevechten kon sinds het einde van de 19de eeuw voor de rechter gebracht worden. Voor de onmacht van de parketten zijn verschillende redenen op te noemen: de gebrekkige wetgeving, het niet altijd even kordaat optreden van de lokale politiediensten en vooral de creativiteit en inventiviteit van de 'schuldigen' die er meer dan eens in slaagden om de overheid om de tuin te leiden.

Met deze bijdrage over de hanengevechten hebben we willen aantonen of op zijn minst in herinnering willen brengen dat naast volkskundige enquêtes (81) en het rijke iconografisch materiaal dat er over 'dieren in de volkscultuur' bestaat, ook normatieve en gerechtelijke bronnen, zowel in gedrukte als in archivalische vorm, interessante contextinformatie kunnen bevatten in verband met het ontstaan, het voorkomen en de verspreiding van volksporten en 'vermakelijkheden' met dieren. (82) Het systematisch opsporen en inventariseren van gevallen van 'folkloristische criminaliteit' en incidenten, zoals hierboven beschreven, is een interessant project. Via deze weg zou nl. kunnen aangetoond worden hoe in bepaalde periodes de overheid met bepaalde vormen van volksvermaak omging en vooral hoe, binnen een welomschreven sociaal-economisch referentiekader, de krachtverhoudingen lagen tussen de lokaal-traditionele 'volkscultuur' en het 'cultuurbeleid' en de visie op cultuur van het establishment.

NOTEN

* Afkortingen: arr.= kiesarrondissement, BJ= La Belgique Judiciaire, Cass.= arrest van het Hof van Cassatie, Cl. & B.= *Jurisprudence des tribunaux de première instance* etc. par J.R. Cloes & R.J. Bonjean, JJP= *Journal des juges de paix*, JT= *Journal des tribunaux*, Omz. Min. Just.= omzendbrief van de minister van Justitie, Pand. B.= *Pandectes bel-*

ges, Pas.= Pasicrisie, PP= Pandectes périodiques, RAB= Rijksarchief Beveren, RADA= Revue de l'administration du droit administratif de la Belgique, Recueil= Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du Ministère de la Justice ou relatifs à ce département, SW= Belgisch Strafwetboek (1867). In deze noot past het een woord van dank te richten tot al diegenen die mij bij het schrijven van dit stuk bijzonder behulpzaam zijn geweest: G. Deneckere (RU Gent), R. De Smet (parket-generaal Gent), S. Dhaene (Het Huis van Alijn, Gent), M. Jacobs (VCV, Brussel), S. Top (KU Leuven) en S. Schaubroeck.

1. *De Standaard*, 27 oktober en 4 november 2000.

2. Zie *De Standaard*, 2 december 2000 en *De Morgen*, 2 december 2000, p. 3 (gesprek met prof. G. Rooijackers (Universiteit van Amsterdam) en M. Jacobs (Vlaams Centrum voor Volkscultuur)).

3. Dat hanengevechten nog steeds plaatsvinden mag blijken uit de strijd die dierenactivist Georges Laurent uit Waremme (Borgworm) voerde. Voor zijn meer dan twintig jaar durende strijd tegen hanengevechten kreeg hij, op de Wereldierendag 1998, van de dierenrechtenorganisatie GAIA de eerste jaarlijkse Prijs voor Dierenrechten uitgereikt. Het is ondermeer door zijn toedoen dat in 1993 een wetsvoorstel werd ingediend waardoor ook het bijwonen van hanengevechten als toeschouwer strafbaar zou gesteld worden. Zie het persbericht op webpagina <http://users.skynet.be/gaia/nl/nieuws/041098b.html> (met dank aan M. Jacobs voor deze aanvulling). Dat het thema nog steeds bijzonder actueel is, blijkt verder uit een aantal parlementaire vragen die de vinger op de spreekwoordelijke wonde leggen: Kamer, z. 1986-1987, nr. 22, p. 2263 (vraag nr. 141 van Vermeiren van 14 mei 1986), Kamer, z. 1986-1987, nr. 19, p. 1971 (vraag nr. 23 van Laridon van 6 febr. 1987), Kamer, z. 1989-1990, nr. 102, p. 8079 (vraag nr. 345 van Daras van 18 dec. 1989), Kamer, z. 1989-1990, nr. 102, p. 8081 (vraag nr. 370 van Hazette van 1 febr. 1990), Senaat, z. 1989-1990, nr. 22, p. 1033 (vraag nr. 10 van de Seny van 3 nov. 1989), Senaat, z. 1990-1991, nr. 42, p. 1800 (vraag nr. 92 van de Seny van 6 juni 1991), Senaat, z. 1990-1991, nr. 27, p. 1190 (vraag nr. 42 van Taminioux van 25 januari 1991).

4. DUNDES (A.) red. *The Cockfight. A Casebook*. Madison (Wisconsin), 1994, 302 p.

5. Enkele voorbeelden: de schilderijen van Jan Steen (1625-1679) (*Het hanengevecht in de herberg*, 1673 - Den Haag, Dienst Verspreide Rijkscollecties), van Melchior d'Hondecoeter (1636-1695), *De overwinnaar* (z.d. - Den Haag, Mauritshuis) en *Vechtende hanen* (z.d.), van de Franse schilder Jean-Léo Gérôme (1824-1904) *Combat de coqs* (voor het eerst tentoongesteld in 1847: <http://web.culture.fr/GOUPOL/FILES/GEROME.html>), van de 'mouscronnois' Rémy Cogghe (1854-1935), *Le Combat de coqs* (1889, olieverf, Musée d'Art et d'Industrie de Roubaix, verworven in 1924 - schenking 'Seloise' - zie ook <http://www.mouscron.be/folklore/musee.htm>, p. 2), van de Vlaming Emile Claus *Hanengevecht in Vlaanderen* (1882, privébezit), van Colette Bonzo *Combat de Coqs* (olieverf, 1961: <http://bonzo.ifrance.com/bonzo/toiles/1/04.htm>), en verder de pentekeningen van William Hogarth (1697-1764) (*The Cockpit*, 1759) en Thomas Rowlandson (1756-1827) (*Royal Cock Pit*, 1808) (<http://collage.nhil.com/cgi-bin/collagedev/main.pl>) en het beeldhouwwerk *Vainqueur au combat de coqs* van Alexandre Falguière (1831-1900) (z.d., Musée d'Orsay, *allée centrale*: zie http://www.smartweb.fr/fr/orsay/a/rc/ac844_ac4.htm). Zie verder: PRAET (O.S.). Hanengevecht, een volksspel. *OVZ*, XXXII, 1967, p. 6-10, ill.; LOWIES (J.). Le barbu d'Uccle. *Ucclesia*, nr. 158 (1995), p. 3-8, nr. 159 (1996), p. 9-11 en nr. 160 (1996), p. 21-25 (ondermeer over het kweken van vechthanen); ROMAN (P.) (alias Renaat Van der Linden). Hanengevecht. Schilderij op de tentoonstelling van Ernest Van den Driessche te Oudenaarde. *OVZ*, XXXVII, 1963, p. 212; VAN AUTENBOER (E.). *Gans en haan in de volksvermaken*. In: *Liber Amicorum Jozef Lauwerijs*, Hoogstraten, 1976, p. 226-230; VAN DER LINDEN (R.). Jaak Veltman: Te hooi en te gras: hanengevechten, heksen, pseudo-religieuze hallucinaties. *OVZ*, XXXI, 1966, p. 75-78, ill.; VAN DER LINDEN (R.). Bespreking van de sociale roman van F. Gemonprez, *Hanen en kraaiepoten*, Leuven, De Clauwaert, 1961, 299 p. in *OVZ*, XXXVII, 1962, p. 206-208, VAN DER LINDEN (R.). *De haan in de volkskunde*. In: *Het boek van De Haan en de haan*. Brugge, z.d. (1988), p. 25-41 (meer bepaald p. 38-39), VERBRAEKEN (P.). *De haan: iconografische verkenningen*. In: *Het boek van De Haan...*, p. 57-84 (meer bepaald p. 59, 76 en p. 83 (noten 132-133)) en vooral DE VROEDE (E.). *De haan in de dierspelen*. In: TOP (S.) red. *Littéraire, kunsthistorische en volksculturele aspecten van de haan: catalogus bij de tentoonstelling Koekeloerehaan. De haan in de volkscultuur. Erasmushuis K.U. Leuven van 6 tot 27 november 1992 (De Brabantse Folklore en Geschiedenis, nr. 275-276)*, Brussel, 1992, p. 282-316.

6. *Belgisch Staatsblad*, 9 juni 1867.

7. Zie omz. Min. Just. van 6 juni 1890 waarin de 'concours des chiens ratiés' formeel verboden werden en contra: een uitspraak van de politierechter van Moeskroen uit 1891 (vrederechter Moeskroen, 15 jan. 1891, *PP*, 1891, p. 930 of *Cl. & B.*, 1891, p. 46). Volgens de vrederechter van Moeskroen vielen deze wedstrijden niet onder toepassing van art. 561, 6° SW.

8. Volgens sommige commentatoren zou het bewuste artikel van het strafwetboek vooral bedoeld zijn tegen hanengevechten (bijvoorbeeld: *Pand. B.*, dl. III, kol. 875, nr. 15). Zie ook de vonnissen van de rechtbanken van Luik, 1 mei 1863 (*Cl. & B.*, dl. XII, p. 140) en Mons, 28 november 1901 (*Pas.*, 1902, dl. III, p. 254; *JJP*, 1903, p. 443) waarin de rechter oordeelde dat provinciale reglementen, die hanengevechten verboden, rechtskracht hebben en volkomen wettelijk

lijk zijn. Zie ook in dit verband de circulaire van minister J. Devolder van 6 juni 1890 (*Memorial administratif de la Province de la Flandre Orientale*, 1890, p. 320-321).

9. JACOBS (M.). Stelen mag? Een volksrechtelijk fenomeen te Zichen-Zussen-Bolder (1986-1987): enkele kanteekeningen. *OVZ*, 62, 1987, 3, p. 182-186.

10. Een goed overzicht van de rol die dieren spelen bij populaire volkssporten en in het 'volksvermaak' bieden: ROLAND (R.), SMULDERS (H.), BELBODE (B.) en DE VROEDE (E.). Spelen met dieren. *Volkskunde*, 85, 1984, p. 168-176 (bibliografie op p. 174-176), DE VROEDE (E.). *De haan..* en tenslotte DE VROEDE (E.). Beestige spelen: dieren in het volksvermaak. *Ethnologia*, 9, 1993, p. 125-153, ill. en de daar geciteerde literatuur. Meer specifiek over hanengevechten is er sinds 1993 nog verschenen: DE BUSSERE (J.) en COTTYN (C.). Hanengevecht, ankers en zon: een moordaanslag in Gullegem op zondag 7 april 1907. *'t Meiboompje*, 13 (1996) 3, p. 145-148 en JENNEN (F.). Haan en hen als lijdend voorwerp van enkele Olmense volksspelen. *'t Schreneel*, 13 (1996), p. 41-46.

11. CRAHAY (L.). CRAHAY (L.). *Traité des contraventions de police contenant l'exposé des principes généraux qui les régissent, etc.* 2de uitg., Brussel, Bruylant-Christophe, 1887, p. 559. Een flagrant voorbeeld van dierenmishandeling is een zaak van ganzenschieten (*tir au canard*), voorgekomen voor de politierechter te Antoing op 18 oktober 1892 (PP, 1893, p. 151-152). In het 'memorie van toelichting' bij het wetsontwerp, dat leidde tot de eerste Belgische Dierenbeschermingswet van 1929, worden nog meer gevallen van flagrante dierenmishandeling opgesomd (zie *Pasinomie*, 1929, p. 113, eerste kolom).

12. Arrest van het Hof van Cassatie (voortaan Cass.) 10 augustus 1868. *Pas.*, 1868, dl. I, p. 477 of *BJ*, 1868, kol. 1166-1168. Zie ook CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 552 (nr. 588).

13. Zie NYPELS (J.S.G.). *Législation criminelle de la Belgique ou commentaire et complément du Code pénal Belge.* dl. III, Brussel, Bruylant-Christophe, 1868, p. 845 (interventie van kamerlid Carlier).

14. Geciteerd door CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 553. Zie verder het debat in de zitting van de Kamer van Volksvertegenwoordigers van 10 mei 1867 (onder voorzitterschap van E. Vandepereboom) in *Annales Parlementaires. Chambres. session 1866-1867*, p. 972 e.v.

15. Senator Fortamps geciteerd in NYPELS (J.S.G.). *Le code pénal belge interprété principalement au point de vue de la pratique. Nouvelle édition mise au courant de la doctrine et de la jurisprudence par J. Servais. Tome IV. Art. 491 à 567*, Brussel, Bruylant-Christophe, 1899, p. 449.

16. Het gaat om het politiereglement van de provincie Luik van 13 juli 1842 (bekrachtigd bij K.B. van 18 augustus 1842) dat tot ernstige 'ongeregeldheden' leidde. Zie in dit verband de circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken van 20 februari 1843 aan de provinciegouverneurs waarin die hen vroeg voor elke provincie zo'n reglement te laten opstellen, naar het voorbeeld van de provincie Luik. De minister had reeds op 29 september 1842 aan de gouverneurs om informatie gevraagd over het voorkomen van hanengevechten in hun respectievelijke ambtsgebieden en over het nut van een provinciaal reglement. De gouverneur van Oost-Vlaanderen had op 16 maart 1843 geantwoord dat er in de provincie weinig hanengevechten werden gehouden en dat de Bestendige Deputatie bijgevolg het aannemen van een politiereglement niet zinvol achtte. Wel werden de gemeenten aangespoord om, wanneer zij dit nuttig achtten, een gemeentelijk reglement aan te nemen in toepassing van art. 78 van de Gemeentewet van 1836. Op hetzelfde ogenblik nam het provinciebestuur van Henegouwen een gelijkaardig standpunt in. Zie: RAB. *Archief van de Provincie Oost-Vlaanderen*, nr. 2/9900/9: dit dossier bevat o.m. een ontwerp van politiereglement opgemaakt door de Bestendige Deputatie van Henegouwen ten behoeve van de gemeentebesturen. Volgens een andere bron zou de provincie Luik enkele jaren na het van kracht worden van het Belgisch Strafwetboek nogmaals een provinciaal reglement ter beteugeling van hanengevechten hebben aangenomen, dat opnieuw werd ingetrokken onder druk van de publieke opinie (*Pand. B.*, dl. III, kol. 876, nr. 15).

17. Geciteerd door NYPELS (J.S.G.). *Législation*, 1868, p. 844.

18. NYPELS. *Législation*, p. 845-846.

19. *Recueil*, 1877, p. 404 of *BJ*, 1877, kol. 464.

20. *Recueil*, 3de reeks, dl. 18 (1885-1886), p. 531 en dl. 20 (1889-1890), p. 133.

21. Zie bijvoorbeeld BELTJENS (G.). *Encyclopédie du droit criminel belge. première partie. Le code pénal et les lois pénales spéciales etc.* Brussel-Parijs, 1901, p. 776-778; JAMAR (L.) red. *Répertoire décennal de la jurisprudence belge (...). 1880-1890*. Deel I, Brussel, Bruylant-Christophe, trefwoord 'animaux', p. 74-82; JAMAR (L.) red. *Répertoire décennal de la jurisprudence belge (...). 1890-1900*. Deel I, Brussel, Bruylant-Christophe, trefwoord 'animaux', p. 99-109. Commentaren vindt men in: *Pand. B.*, dl. III (Brussel, 1879), trefwoord 'acte de cruauté envers les animaux', kol. 871-886, meer bepaald de nrs. 15-30 en dl. IV (Brussel, 1881), trefwoord 'animal', kol. 984, nrs. 140-142 en DESCAMPS (L.) en TEURLINGS (E.). *Encyclopédie des juges de paix, des greffier et des officiers du ministère public près les tribunaux de police. Tome I*. Brussel, Larcier, 1898; trefwoord 'actes de cruauté envers les animaux',

p. 32-34, meer bepaald de nrs. 11-13 (p. 33-34) en de aldaar geciteerde rechtspraak (Rechtbank Hasselt 22 mei 1868; Hof van Cassatie 10 aug. 1868; vredegerecht Luik 8 maart 1881 en Hof van Cassatie 23 mei 1881).

22. Dit wil zeggen in een publieke ruimte of een plaats waar het publiek toegelaten wordt, hetzij gratis, hetzij na betaling van een bepaalde som.

23. CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 462, 557-558.

24. Geciteerd in *Pand. B.*, III, kol. 877-878 (en noot 1).

25. De 'arena' werd speciaal voor de wedstrijden gevlochten. In de 20ste eeuw werd het strijdperk afgezoomd met houten planken of 'kippegaas', wat de hanenvechters de gelegenheid moest bieden bij een eventuele controle door de politiediensten snel de materiële bewijzen van de gevechten te laten verdwijnen.

26. Werd gebruikt om de sporen van de hanen vast te binden wanneer men ze 'uit de mat nam'. Zie RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 196/65.657 (zitting van 8 juni 1944).

27. Zie de belangrijke uitspraak van het Hof van Cassatie van 19 febr. 1878, *Pas.* 1878, dl. I, p. 196-197 of *BJ*, 1878, p. 397 (en het commentaar van GOEDSEELS (J.M.C.X.). *Commentaire du code pénal belge*. 2de uitg., deel I, Brussel, Bruylant, 1948, p. 144, nr. 553) en verder: vredegerecht Charleroi Noord, 20 april 1898, *Pas.*, 1898, dl. III, p. 278 of *JJP*, 1899, p. 77; rechtbank Charleroi, 14 juli 1898, *Pas.*, 1898, dl. III, p. 322 of *JJP*, 1899, p. 77; Cass. 23 dec. 1901, *Pas.*, 1901, dl. II, p. 295; rechtbank Luik 29 mei 1905, *JJP*, 1906, p. 477; Cass. 9 dec. 1912, *Pas.*, 1913, dl. I, p. 29.

28. Vredegerecht Templeuve, 8 november 1910, *JJP*, 1911, p. 322.

29. CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 559 over het arrest van het Hof van Cassatie van 10 augustus 1868 en over de toelichting van de minister van Justitie tijdens het kamerdebat over het bewuste wetsartikel.

30. Rechtbank Leuven, 23 maart 1887, *BJ*, 1887, kol. 32.

31. Cass. 23 dec. 1901, *Pas.*, 1902, dl. I, p. 92.

32. Rechtbank Hasselt, 22 mei 1868, Hof van Cassatie 23 mei 1881 en Hof van Beroep Luik 1 mei 1885 (geciteerd in CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 537-538).

33. Cass. 23 mei 1881, *Pas.*, 1881, dl. I, p. 283, *BJ*, 1881, kol. 1006 en *RADA*, 1881, p. 213. De verdediging probeerde in deze zaak tevergeefs het privé-karakter van de hanengevechten aan te tonen door erop te wijzen dat de deelnemers deel uitmaakten van een vereniging.

34. DE VROEDE (E.). *Beestige spelen*, p. 133.

35. "La défense de soumettre des animaux à la torture dans les combats, jeux ou spectacles publics ne s'étend pas à celui qui prête sont local à cet effet, sans prendre une part directe au spectacle.. Ainsi, le cabaratié dans l'habitation duquel le combat aura eu lieu échappera, comme tel, à la répression: il ne pourra être qu'un complice. or, en matière de contravention, il n'y a pas de complicité punissable" (Cass., 10 april 1877, *Pas.*, 1877, dl. I, p. 196-197 of *BJ*, 1877, kol. 538-539). Zie ook vredegerecht Hologne-aux-Pierres 10 april 1878, *Pas.*, 1878, dl. III, p. 130.

36. Vredegerecht Fosses, 3 mei 1911, *JJP*, 1912, p. 40. Indien niet bewezen was dat de beklagde direct tot de hanengevechten had bijgedragen en er profijt uit haalde, was hij niet strafbaar: vredegerecht Templeuve, 13 maart 1885, *JT*, 1885, kol. 765, Cass. 7 oktober 1929, *Pas.*, 1929, dl. I, p. 319.

37. Rechtbank Charleroi, 24 maart 1882, *Pas.*, 1882, III, p. 200.

38. "le cabaratié dans le cabaret duquel est organisé un combat de coqs pour y attirer des consommateurs", rechtbank Charleroi, 14 juli 1898, *Pas.*, 1898, dl. III, p. 322.

39. Rechtbank Charleroi, 24 maart 1882, *Pas.*, 1882, dl. III, p. 200. Zie ook CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 558-559.

40. Cass., 10 augustus 1868, *Pas.*, 1868, dl. I, p. 477-482 of *BJ*, 1868, kol. 1166. Zie ook CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 561 en *JJP*, 1913, p. 73-74 (noot onder vredegerecht Landen, 27 september 1912). De interessante voorgeschiedenis tot het arrest van 1868 kan men lezen in de aanhef tot het arrest.

41. DESCAMPS. *Op. cit.*, p. 34, nr. 17.

42. CRAHAY (L.). *Op. cit.*, p. 362.

43. Omz. Min. Just. Begerem van 30 mei 1895, gericht aan de procureurs-generaal (*Recueil*, 1895, p. 126-127): de politiediensten werden op het hart gedrukt streng op te treden tegen elke vorm van brutaliteit ten aanzien van dieren.

44. Circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken en Openbaar Onderwijs J. De Volder aan gouverneur R. de Kerchove van Oost-Vlaanderen van 2 mei 1889. Zie ook de circulaire van dezelfde minister van 6 juni 1890 over dierenmishandeling in het algemeen en het begeleidend schrijven van gouverneur van 10 juli 1890 (RAB, *Archief van de Provincie Oost-Vlaanderen*, nr. 2/9900/9).

45. Bron: gepubliceerde gerechtelijke statistieken: "animaux soumis à des tortures dans des combats, jeux ou spectacles publics".

46. De *Statistique judiciaire de la Belgique. 1931-1940*, Brussel, Ministerie van Economische Zaken (Centrale Dienst voor de Statistiek) & F. Van Muyswinkel, 1942, p. 67 biedt enkel maar globale cijfers in verband met inbreuken op de Dierenbeschermingswet van 22 maart 1929.

47. *Annales Parlementaires. Chambre des représentants. Session 1900-1901*, p. 1646, citaat op p. 1715 (zie ook *JJP*, 1901, p. 441-443).

48. *Annales Parlementaires. Chambre des représentants. Session 1905-1906*, p. 1197 en *JJP*, 1907, p. 176.

49. RAB. *Archief van het vredegerecht Meulebeke*, nrs. 285-287.

50. RAB. *Archief van het vredegerecht Tielt*, nrs. 218-220; *Archief van het vredegerecht Nederbrakel*, nrs. 383-389.

51. RAB, *Archief van het vredegerecht Oostrozebeke*, nrs. 251 (vonnis van 22 apr. 1891), 267 (vonnis van 28 apr. 1904), 287 (vonnis van 12 juli en 9 aug. 1911), 411, 418 en 420 (tabellen) en 363 en 383 (strafdossiers).

52. Brief van de procureur-generaal aan de minister van Justitie, 15 september 1927. Deze brief en de hierna geciteerde briefwisseling tussen de parketdiensten van het rechtsgebied van het Hof van Beroep van Gent werden aange troffen in het documentatiedossier 71/5.2.1 van het parket-generaal te Gent. Met dank aan R. De Smet, hoofdsecretaris.

53. Brief van de procureur des Koning te Brugge aan de procureur-generaal, 10 aug. 1927.

54. Brief van de procureur des Konings te Kortrijk aan de procureur-generaal, 10 juli 1926.

55. In een recente publicatie vermeldt S. Top ondermeer het bestaan van een 'Federatie van Noord-Franse hanenmannen' en van een heus reglement dat de verschillende categorieën of types hanengevechten moest helpen in goede banen leiden: SERESIA (G.), SERESIA (M.) en TOP (S.). *De haan en zijn faam*. z.p.z.j. (Burcht, 1999), p. 99.

56. Brief van de procureur des Konings te Veurne aan de procureur-generaal, 10 aug. 1927.

57. Brief van de procureur des Konings te Kortrijk aan de procureur-generaal, 6 juli 1960.

58. Dit blijkt overduidelijk uit een bewaard gebleven straf dossier uit 1936 lastens acht personen beticht van het organiseren van een hanengevecht in herberg 'Café-hôtel l'Espérance' op de Grote Markt te Tielt: RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 162/54.752.

59. Ook uit latere verslagen bleek dat in het district Aalst en in de gerechtelijke kantons Herzele en Ninove weinig hanengevechten plaatsvonden. Volgens een verslag van de procureur van Oudenaarde van 19 mei 1944 grepen de gevechten vooral plaats in de gemeenten gelegen op de grens van de provincies Oost-Vlaanderen en Henegouwen (tussen Opbrakel en Orroir) en in de gemeenten gelegen nabij de grens met de provincie West-Vlaanderen (streek van Sint-Maria-Horebeke, Ruien en Elsegem).

60. Brief van de procureur des Konings van Oudenaarde aan de procureur-generaal, 16 juli 1926.

61. Rapport van procureur Devos van Oudenaarde van 10 april 1920 nopens de hanengevechten in Sint-Maria-Horebeke en Maarke-Kerkem.

62. *Belgisch Staatsblad*, 29 maart 1929. Het initiële wetsontwerp dateerde van 1914 (H. Carton de Wiart, 26 maart 1914). Het werd na de Eerste Wereldoorlog opnieuw ingediend door de minister van Justitie F. Masson op 25 juni 1924.

63. Circulaire van de minister van Justitie van 27 juni 1929; brief van de procureur des Konings te Ieper aan de politiediensten van het arrondissement, 14 juli 1938.

64. *Pasinomie*, 1929, p. 114, eerste kolom.

65. Frans: *l'ablation de la crête*.

66. Brief van procureur Devos van Oudenaarde aan de procureur-generaal, 10 april 1920; brief van de procureur-generaal van Gent aan de minister, 15 sept. 1927, p. 2; brief van de procureur van Oudenaarde aan de procureur-generaal, 19 mei 1944.

67. PARKET-GENERAAL GENT, documentatiedossier 71/5.2.1.

68. Brief van de *Bond* aan de procureur-generaal te Gent, 6 juli 1938.

69. RAB, *Archief van het parket te Oudenaarde. Overdracht 2000*, 115.

70. Circulaires van 12 en 20 juli 1938.

71. Kopie van de brief van de procureur des Konings van Gent aan de rijkswachtbrigades van het arrondissement, 21 september 1938.

72. Zie bijvoorbeeld het verslag van de procureur des Konings van Ieper van 24 februari 1947 en RAB, *Archief van het Hof van Beroep van Gent*, nr. 136/49.854 (zitting van 18 september 1930 - straf dossier in verband met drie betichten uit Berchem bij Oudenaarde). Uit dit laatste straf dossier blijkt dat de Fransen vaak de grens overstaken om in België hanen te kopen. Een aantal gemeenten stond bekend als 'centra voor de kweek van vechthanen': Waterloo (prov. Brabant) bijvoorbeeld en Chateau d'Or (gehucht van Herseaux, op dat ogenblik nog prov. West-Vlaanderen) (zie RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 162/54.752 (zitting van 25^e nov. 1936)).

73. Brief van de procureur-generaal van Gent aan de minister (kopie), 14 april 1950; circulaires van procureur-generaal J. Matthijs van 21 mei 1963 en 31 juli 1975 (p. 9) (Documentatiekaft parket-generaal Gent, D 71/4).

74. RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 136/49.854; brief van de procureur van Kortrijk aan de procureur-generaal, 6 juli 1960.

75. Alhoewel art. 4 van de wet van 1929 onverminderd van kracht bleef, werd bij een besluit van 24 april 1943 (*Belgisch Staatsblad*, 28 april) de belasting op de ontvangsten bij hanengevchten op 12 % vastgesteld. Zie in dit verband de brief van de secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie aan de procureur-generaal van 28 juni 1943 waarin gesteld werd dat een heffing van een belasting het strafrechtelijk karakter van een bepaalde handeling niet wegneemt. De ontvangers van de directe belastingen werden trouwens verplicht om de aangiften aan justitie kenbaar te maken, en dit overeenkomstig de bepalingen van art. 29 van het Wetboek van Strafvordering (circulaire van procureur-generaal H. Bekaert van Gent van 7 mei 1949 - R. nr. 53/49).

76. RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 162/54.752 (zitting van 25 nov. 1936).

77. RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 196/65.657 (zitting van 8 juni 1944).

78. Verslag van de procureur des Konings van Brugge van 11 oktober 1947.

79. RAB, *Archief van het Hof van Beroep Gent*, nr. 253/73.333 (zitting van 11 mei 1949).

80. Hanengevchten bleven sinds 1929 in België verboden krachtens de bepalingen van de wet van 2 juli 1975 op de dierenbescherming (art. 3, eerste lid, 1° en tweede lid en art. 5, § 2, derde lid) en krachtens art. 35, 2° van de wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn van dieren.

81. Cf. het sinds 1974 opgezette project 'Vlaamse Volkssport Dossiers' onder leiding van R. Renson en E. De Vroede van de K.U. Leuven.

82. Zie ook JACOBS (M.). *Op. cit.* en BAILLIEN (H.). Volksgebruiken met gerechtelijke nasleep te Tongeren: haanslaan en Sint-Martensvuur. *Limburg*, 42, 1963, p. 62-64.